

Jónína Hafsteinsdóttir

Þveit

Suðvestan við Ketillaugarfjall í Nesjum, A-Skaftafellssýslu, er stöðuvatn sem nefnt er *Þveit*, eitt stærsta stöðuvatn sýslunnar. Hálend eyja er í Þveitinni, nefnd *Rauðhamar* (Byggðasaga I 1971:239). Þetta örnefni er hvergi til annars staðar á Íslandi svo vitað sé en það er þekkt í nágrannalöndum.

Merking orðsins *tveit* (*þveit* 'lítill landskiki' í fornu máli) er í nýnorsku 'grasflöt í skógi eða á milli kletta' eða 'slægjustykki í skógi'. *Tveit* (<*Þveit*) er algengt í norskum bæjanöfnum. Það kemur fyrir um 200 sinnum sem ósamsett bæjanafn og tvöfalt fleiri dæmi eru um það sem síðari lið í samsettum nöfnum (*-tveit*, *-tvet* o.fl.). Þá er það notað í meira en 80 seljanöfnum svo kunnugt sé og er ósamsett í fjórðungi þeirra. Hins vegar er þetta sjaldgæft sem fyrri liður samsettra gamalla bæjanafna (*Tveit*-, *Tveitar*-). Flestir þessara bæja munu vera frá víkingatíma, jafnvel eldri. Fyrri hluti samsettra bæjanafna er oftast mannsnafn eða viðurnefni, stundum guðsheiti (*Frøys*-, *Tors*-, *Ull*-), en dæmi eru þó um fyrri liði af öðru tagi. Kristin mannanöfn koma ekki fyrir. Sé útbreiðsla nafnanna í Noregi skoðuð kemur í ljós að þau eru algengust á svæðinu frá Þelamörk til Hörðalands. Í þessum tveimur fylkjum er t.d. meira en helmingur ósamsettu nafnanna. Fá nöfn eru á Vestur-Ögðum sem þó eru ekki fjarri hinum fylkjunum. Ríflega 30 ósamsett nöfn eru á Austlandi (í Akurshúsfylki, á Austfold, Heiðmörk og Upplöndum) en athygli vekur að umræddur nafnliður er nánast óþekktur norðan Sognsfjarðar. Annar algengur liður í norskum bæjanöfnum er *-rud* og merkir svæði sem rutt hefur verið í skógi til ræktunar eða byggingar, í fornu máli *ruð*, af so. *ryðja*. Nöfn með endingunni *-ruð* koma ekki fyrir á Íslandi. Nafnliðirnir *-tveit* og *-rud*

eru því taldir merkja nokkurn veginn það sama en nöfnin í síðari flokknum munu vera yngri en hin (*Norsk stadnamnleksikon* 2007:466–467). Orðið *tveit* hefur m.a. einnig verið notað um skurð eða axarfar í tré sem verið er að höggva (Aasen 1918:850). Bent hefur verið á að býli með *þveitar*-nöfnum hafi yfirleitt ekki talist til betri bæja og nefnir Magnus Olsen **Þrælaþveit* sem dæmi en það (*Threltuedt*) er meðal horfinna nafna sem Olof Rygh tíundar í áttunda bindi ritverks síns *Norske Gaardnavne* (Olsen 1939:22; Rygh 1905:209).

Nafnliðurinn *-tved* er í u.þ.b. 125 dönskum byggðaheitum („Bebyggelsesnavne“) og kemur fyrir í ýmsum samsetningum. 54 þeirra nafna eru á eyjunum og um 70 á Jótlandi þar sem þau eru nær eingöngu bundin við skógi vaxin svæði (Knudsen 1939:107–109). Peder Dam og Johnny Gøgsig Jakobsen hafa kortlagt dreifingu þessara og fleiri nafna af svipuðum toga (þ. á m. *-rød*) í Danmörku eins og hún birtist í jarðabók Kristjáns V. frá 1688 (Dam og Jakobsen 2007:35–59). Athygli hefur vakið að þrátt fyrir verulega útbreiðslu slíkra „ruðningsnafna“ (*-tved* og *-ryd*) í Danmörku eru þau ekki til á Borgundarhólmi (Holmberg 2007:100).

Nöfn mynduð með þessum lið eru fleiri en ætla mætti því að hann hefur tilhneigingu til að verða *-sted* þegar fyrri liður endar á *-s* (*-s-tved* > *-sted*: *Dysted*, *Søndersted*) og hann á líka til að stytast (*Harte*, *Vedde*). Menn hafa deilt um merkingu nafnliðarins í dönskum örnefnum, t.d. talið hann merkja ‘eitthvað sem afmarkast af vatni, spildu umlukta skógi eða ræktaðan skika umluktan óræktuðu landi’. Gunnar Knudsen rekur slóð nafnliðarins í öðrum norrænum málum, nefnir m.a. vesturnorræna orðið *þveit* sem haft er um ‘lítinn jarðarskika’ og samsvarandi orð getur í norskum mállýskum táknað ‘skurð í trjábol, engjablett í skógi’ o.fl. Svipuð merking hefur verið lögð í sænsk staðahæiti af sama uppruna og hún birtist einnig í enskum mállýskum þar sem orðið hefur skotið upp kolli sem norrænt tökuorð (Knudsen 1939:108–109).

Aage Houken segir um nafnið *Tved* að það sé leitt af sögn sem svarar til sagna í öðrum norrænum málum (vnorr. *þveita*, no.máll. *tveita*, sæ.máll. *tveta*) sem allar merki ‘höggva, höggva af’ eða eitthvað í þá veru (Houken 1976:253). Upprunalega merki orðið því ‘eitthvað afhöggið’ og þar af spretti merkingin ‘höggvinn skógur, ruddur blettur’. Aage Houken getur þess í umfjöllun sinni um *rød* (*ryd*) að nöfn með þeim lið séu upp komin eftir lok víkingatíma þar sem þau sé hvorki að finna í Danalögum né Normandí (Houken 1976:190).

Samnafnið *tved* er ekki þekkt ósamsett í dönsku – einungis sem

nafnliður, dreginn af sagnorði sem merkir 'skera'. Orðliðurinn er kvenkyns og merking hans 'staður þar sem tré eða runnar hafa verið felldir; ruddur blettur'. Nöfn, samsett með þessum lið, eru án efa mörg frá tímum víkinga því að hann kemur fyrir í dönskum nöfnum í Danalögum og Normandí. Nöfn með endingunni *-tved* hafa oft tekið miklum breytingum og má bæta ýmsum dæmum við þau sem áður voru nefnd (*Humble, Hoed*) (Jørgensen 2008:307). Dæmi eru þó þess að *-tved*-nöfn eigi sér aðra skýringu: Nafnið *Egtved* er til á tveimur stöðum í Danmörku. Annar er á Sjálandi, þar sem heitir *Egtuid* um 1525 og merkir væntanlega 'rudda svæðið milli eikanna', hinn á Jótlandi og heitir *Ekthyuf* um 1325. Fyrri hluti nafnsins er að vísu „eik“ en seinni hlutann rekja menn til forndanska orðsins **thiuf* sem merkir 'kjarr' – *Eikarkjarr* (Jørgensen 2008:66). Ekki er því allt sem sýnist.

Þorps- eða bæjarnafnið *Tvet* (*Þveit* 1383) (*Tveta, Tvetane*) er þekkt á nokkrum stöðum í Svíþjóð, einkum í Bohusléní. Þar um slóðir leggja menn sömu merkingu í nafnið og annars staðar og rekja allt aftur til víkingatíma þegar orðið (*tveit*) hefur þýtt 'ruddur blettur eða svæði í skógi' (Ortnamnen 1938:49–50; Wadström 1983:79). Til er í sænskum mállýskum nafnorðið *tvet* í merkingunni 'höggspæmir' og er einnig haft um 'rauf eða skurð sem myndast við rót trés þegar það er fellt', rétt eins og sambærilegt orð í norsku (*tveit*). Fleirtöluorðið *tvetar* í sænskum mállýskum getur merkt 'trjábútar, trjabolir, felld tré, höggspæmir' (Ortnamnen 1938:49–50).

Til er engilsaxnesk sögn af sömu rót og þær norrænu sagnir sem nefndar hafa verið, *þwítan* 'skera af, skera í sundur', og raunveruleg merking nafnorðs (d. *tved*) af þeirri rót því 'það sem er skoríð í sundur'. Ekki er nema steinsnar frá merkingunni 'að höggva tré' yfir í 'ryðja' og orðið, sem haft er um staðinn, sprettur af því sem þar var áður og verkinu sem unnið var (Knudsen 1939:109; Houken 1976:253). Nafnliðurinn *-þveit* er algengur í skógi vöxnum sveitum í Normandí og má gera ráð fyrir að mörg þeirra nafna séu upp komin löngu eftir að víkingatíð er um garð gengin og hið sama á að líkindum við um ýmis héruð á Englandi. Áður en það gerðist hafði nafnliðurinn orðið að tökuorði, *þveit*, bæði í ensku og frönsku (Fellows-Jensen 1994:79). Ekki hefur vafist fyrir Engendingum að nota nöfnin sem bástust þeim með víkingum. Sem dæmi má nefna nafnliðina *þorp*, *þveit* og *toft* sem hafa lifað af í máli þeirra með framburði líklega áþekktum þeim sem var á víkingatíma (*Thorpe, Thwaite, Toft*). Öðru máli gegndi um frönsku enda hún fjarlægari norrænni tungu í öllum skilningi. Þar er *þ* borið fram sem *t* í nöfnum eins og *Le Torp* (*þorp*) og *Le Tuit* (*þveit*)

og samhljóðaklasar fara sínar eigin leiðir. Þeir eru oft einfaldaðir með því að bæta við innskotssérhljóði (d. *svarabhaktivokal*) eða fella niður annað samhljóð af tveimur, t.d. í nafninu *Etalondes* (*Stanelonde* 1056 < *steinn-lundr) (Fellows-Jensen 1994:74).

Á Englandi þekkja menn á þriðja hundrað nafna sem enda á *-þwait* og eru höfð um 'nýrækt'. Sambærileg nöfn eru til í Normandí (Houken 1976:253) þar sem liðurinn hefur orðið að *-tuit*. Um fyrri liði slíkra nafna er sama að segja og fyrr var nefnt, þeir eru sóttir í mannanöfn frá víkingatíma en nöfn úr kristnum sið fyrirfinnast ekki (Hald 1950:151).

Notkun og útbreiðsla örnefna af norrænum toga, m.a. nafna með endingunni *-þveit*, hefur orðið fræðimönnum notadrjúg við að kortleggja landvinninga og búsetu víkinga á Englandi og í Normandí (Fellows-Jensen 1994:79).

Ekki er auðséð hvernig koma má vatnsheitinu *Þveit* heim og saman við það sem nú hefur verið rakið og því nauðsynlegt að skyggjast aðeins víðar um. Norska orðið *tveit* hefur fleiri merkingar en áður hafa verið nefndar, t.d. 'renna höggvin í ís' (Aasen 1918:850). Renna – eða vök – höggvin í ís á vatni hlýtur að vera gerð í ákveðnum tilgangi. Víða hafa menn stundað það að höggva vakir til veiða niður um ís á sjó og vötnum. Bændur, a.m.k. á Stapa, nutu fyrrum hlunninda af silungsveiði í Þveitinni þó hún hafi farið þverrandi í seinni tíð (Byggðasaga I 1971:239). Þá vaknar sú spurning hvort Nesjamenn hafi á einhverju skeiði höggvið „þveit“ í ísinn á vatninu til veiða. Guðrún Guðmundsdóttir, sem fædd var á Miðskeri 1863 og átti heima í Nesjum fram á fullorðinsár, talar um silungsveiði í vatninu í endurminningum sínum (Guðrún Guðmundsdóttir 1975:36). Hún nafngreindir mann nokkurn sem var hneigður mjög til veiðiskapar og veiddi silung í Þveitinni sumar og vetur. „Þegar hann gat ekki lagt net sín fyrir ís, hjó hann vakir á ísinn og dorgaði silung upp um vakirnar“ (Guðrún Guðmundsdóttir 1975:91).

Eldri heimildir geta einnig um silungsveiði í Þveitinni. Ritari lýsingar Austur-Skaftafellssýslu um miðja 18. öld sér ástæðu til að láta þess getið að í Þveitinni sé „idkudnockur silungs veide“ (*Sýslulýsingar 1744–1749* 1957:14–15). Í lýsingu Bjarnaness- og Hoffellssókna 1840 segir að í vatninu sé „strax djúpt við löndin so silunganet eru lögð í það frá landi og veiðist þar á ýmsum tímum ársins lítið eitt af hönum“ (Skaftafellssýsla 1997:57). Önnur lýsing frá árinu 1873 lætur þess getið að í vatni þessu sé „silungur oft veiddur haust og vor í lagnetum“ (sama rit:91). Gæti ekki vatnið – e.t.v. nafnlaust áður – hafa

fengið heiti sitt af „þveit“ sem höggvin var í ísinn? Í nágrannalöndum fengu ruddir blettir og skikar í skógum nafnið *Þveit* og voru nýttir til ræktunar og búsetu. Gæti ekki „þveitin“ – rennan eða vökin – í ísilögðu vatninu á sama hátt hafa orðið ígildi nafns og að lokum fest sig í sessi sem slíkt og tekið til alls vatnsins?

Sagnir eru um nykur og fleiri kynjaskepnur í Þveitinni og hafa ýmsir, sem farið hafa yfir hana á ís, einkum síðla dags, heyrt þar drunur og ólæti mikil og hefur ekki þótt ráðlegt að vera þar einn á ferð í myrkri (Guðmundur Jónsson Hoffell 1946:84–85). Svipaðar sagnir skráði Sigfús Sigfússon í þjóðsagnasafni sínu (*Íslenskar þjóðsögur og sagnir* IV 1982:93–94) en nefnir vatnið *Þveiti* (hk.). Freistandi er að álykta að þarna kunni að búa að baki varúðarráðstöfun, jafnvel sumpart vegna „þveitarinnar“ í ísnum. Brestir í ís geta einmitt verið merki þess að hann sé ótraustur og vert að fara þá að öllu með gát. Slysavarnafélagið Landsbjörg hefur séð ástæðu til að brýna fyrir almenningi að fara ekki út á ís sem orðinn sé ótraustur vegna hláku og snúa ævinlega við ef brestir heyrast (*Skessuhorn* 24. janúar 2008).

Heimildaskrá

- Aasen, Ivar. 1918. *Norsk ordbok med dansk forklaring*. 4. útgáfa. Kristiania: Cammermeyer.
- Byggðasaga = *Byggðasaga Austur-Skaftafellssýslu*. I–III. 1971–1976. Reykjavík: Bókaútgáfa Guðjóns Ó. Guðjónssonar.
- Dam, Peder og Johnny Gøgsig Jakobsen. 2007. Danske middelalderlige rydningsbebyggelser. Í: Birgit Eggert, Bente Holmberg og Bent Jørgensen (ritstj.). *Nordiske navnes centralitet og regionalitet*. Rapport fra NORNAs 35. symposium på Bornholm 4.–7. maj 2006, bls. 35–59. NORNA-Rapporter 82.
- Fellows-Jensen, Gillian. 1994. Vikinger i England og Normandiet: Hvad stednavnene fortæller. Í: Gillian Fellows-Jensen og Bente Holmberg (ritstj.). *Vikingetidens sted- og personnavne*. Rapport fra NORNAs 22. symposium i København 14.–16. januar 1993, bls. 67–87. NORNA-Rapporter 54.
- Guðmundur Jónsson Hoffell. 1946. *Skaftfellskar þjóðsögur og sagnir*. Akureyri: Þorsteinn M. Jónsson.
- Guðrún Guðmundsdóttir. 1975. *Minningar úr Hornafirði*. Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag.
- Hald, Kristian. 1950. *Vore stednavne*. Kaupmannahöfn: Udvalget for Folkeoplysnings Fremme.
- Holmberg, Bente. 2007. Centralitet og regionalitet i Bornholms sted- og personnavne. Í: Birgit Eggert, Bente Holmberg og Bent Jørgensen (ritstj.).

- Nordiske navnes centralitet og regionalitet*. Rapport fra NORNAs 35. symposium på Bornholm 4.–7. maj 2006, bls. 91–106. NORNA-Rapporter 82. Houken, Aage. 1976. *Håndbog i danske stednavne*. 2. útgáfa. Kaupmannahöfn: Gyldendal.
- Íslenskar þjóðsögur og sagnir*. IV. 1982. Sigfús Sigfússon safnaði og skráði. Ný útgáfa. Reykjavík: Þjóðsaga.
- Jørgensen, Bent. 2008. *Danske stednavne*. 3. útgáfa. Kaupmannahöfn: Gyldendal.
- Knudsen, Gunnar. 1939. De danske Stednavne. Í: Magnus Olsen (útg.). *Stedsnavn*. Nordisk kultur V, Stockholm, bls. 76–123.
- Norsk stadnamnleksikon*. 2007. 4. útgáfa. Ritstjórar: Jørn Sandnes og Ola Stems-haug. Oslo: Samlaget.
- Olsen, Magnus. 1939. „Norske Gaardnavne.“ – Gård, Bygd og Vei. Í: Magnus Olsen (útg.). *Stedsnavn*. Nordisk kultur V, Stockholm, bls. 5–52.
- Ortnamnen = *Ortnamnen i Göteborgs och Bohus län*. XVIII. 1938. Göteborg: Institutet för ortnamns- och dialektforskning vid Göteborgs Högskola.
- Rygh, Olof. 1905. *Norske Gaardnavne. Oplysninger samlede til Brug ved Matrikelens Revision*. 8. bindi. Nedenes Amt. Kristiania: Fabritius.
- Skaftafellssýsla = *Skaftafellssýsla. Sýslu- og sóknalýsingar Hins íslenska bókmenntafélags 1830–1873*. 1997. Jón Aðalsteinn Jónsson og Svavar Sigmundsson sáu um útgáfuna. Reykjavík: Sögufélag.
- Skessuhorn*. Fréttaveita Vesturlands. 24. janúar 2008. Á vefsíðunni <http://www.skessuhorn.is/frettir/nr/67016/>. (1. okt. 2013).
- Sýslulýsingar 1744–1749*. 1957. Sögurit 28. Reykjavík: Sögufélag.
- Wadström, Roger. 1983. *Ortnamn i Bohuslän*. Stockholm: AWE/Geber.

Lykilord

örnefni, orðsifjar, stöðuvatn

Keywords

place names, etymology, lake

Abstract

The topic of the article is the origin of the toponym *Þveit*, a name of a lake in South-Eastern Iceland but otherwise unknown as a place name in Iceland. The corresponding morpheme is well known in Scandinavia and Denmark, both by itself and as the last part of place names, esp. in the names of (small) farms, and it occurs in place names in earlier viking settlements in Britain and France. The author discusses the meanings of the word *þveit* and its cognates in modern Scandinavian, the age and distribution of place names derived from it, and the possible origin of the Icelandic name. Her conclusion is that the name may originally derive from the habit of cutting

a hole in the ice for fishing, as one meaning of *þveit*, known from Norwegian dialects, is 'a channel cut into ice'.

Jónína Hafsteinsdóttir
Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum
Nafnfræðisvið
ninahafst@vortex.is

